

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد

رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان

ایجاز و اطناب در شاهنامه

استاد راهنما

دکتر زهرا سید یزدی

استاد مشاور

دکتر محسن پورمختار

نگارنده

محبوبه ملکی بابھویزی

اسفند ۹۲

دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان
دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد
رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

محبوبه ملکی بابھویزی

عنوان پایان‌نامه
ایجاز و اطناب در شاهنامه

در تاریخ ۱۳۹۲/۱۲/۱۷ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه‌ی **ب.ا.** به تصویب نهایی رسید.

امضاء	با مرتبه‌ی علمی استادیار	دکتر زهرا سیدیزدی	۱- استاد راهنمای پایان‌نامه
امضاء	با مرتبه‌ی علمی استادیار	دکتر محسن پورمختار	۲- استاد مشاور پایان‌نامه
امضاء	با مرتبه‌ی علمی استادیار	دکتر روئین تن فرهمند	۳- استاد داور داخل گروه
امضاء	با مرتبه‌ی علمی استادیار	دکتر زهرا غریب حسینی	۴- استاد داور داخل گروه
امضاء	با مرتبه‌ی علمی دانشیار	دکتر حمیدرضا افشین	۵- نماینده‌ی تحصیلات تکمیلی

تمامی حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری‌های

حاصل از پژوهش موضوع این پایان‌نامه، متعلق به دانشگاه

ولی‌عصر (عج) رفسنجان است.

پاسکاری

پاس مخصوص پروردگاری است که اشرف مخلوقات، آدم را آفرید و او را زبانی گویا و دلی دانا داد. توفیقات الهی شامل استادانی باد که شمع بزم هدایت و راهبر طریق سعادتند؛ دلی دانا دارند و دیده ای مینا و خطای دانش پژوهان به لطف و مرحمت خویش بخشد.

باشکر و پاس فراوان از زحمات و راهمائی های عالمانه ای استادان ارجمند خانم دکتر سید زیدی استاد راهنما و آقای دکتر ذوالفقاری که در کمال سعی صدر، با حسن خلق و فروتنی، مراقبین منت خویش نمودند.

خرسندم که از زحمات بی دریغ آقای دکتر پور مختار که اینجانب را راهمائی و هدایت نمودند صمیمانه تشکر نمایم.

از خداوند بزرگ، موفقیت این استادان فرزانه را در تمامی مراحل زندگی خواهانم.

تقدیم بہ:

دستان پرمہر پدرم

و بہ مادرم، دریای بی کران

فداکاری و عشق کہ در سخطہ سخطہ زندگی، با شکیبایی و دعای نیکشان یاریم نمودند.

و بہ ہمسرو فرزندم کہ صبورانہ یاریم کردند.

چکیده:

فردوسی، شاعر حماسه سرای بزرگ جهان و شاهکار بی مانندش شاهنامه از دیرباز مورد توجه و پژوهش پژوهندگان قرار گرفته است. با آنکه درحوزه شاهنامه پژوهی و فردوسی شناسی کارهای ارزنده ی بسیاری صورت گرفته ،اما در حوزه ی بلاغت جای پژوهش های بایسته خالی است. این پژوهش به بررسی اطناب و ایجاز با تاکید بر بخش پهلوانی شاهنامه پرداخته است. برای این منظور منابع متعددی از کتب معانی بررسی گردید و ضمن نشان دادن اختلاف آرای نویسندگان، نظرات آنها نیز نقد و بررسی شد. در بخش ایجاز علاوه بر بیان انواع ایجاز و شیوه های ایجاد آن موارد تازه ای از ایجاز، در شاهنامه نظیر ایجاز در آرایه ها، براعت استهلال، تصاویر و ایجاز در اطناب و یافت شد. در بخش اطناب نیز انواع اطناب و معانی ضمنی آن و موارد کاربرد اطناب با ذکر شواهد بیان شده است.

کلید واژه ها: فردوسی، شاهنامه، معانی، ایجاز، اطناب

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول
۱	کلیات پژوهش
۱	۱-۱- تعریف مساله و اهمیت پژوهشی آن
۲	۲-۱- پرسش های پژوهش
۳	۳-۱- فرضیه های پژوهش
۳	۴-۱- اهداف پژوهش
۳	۵-۱- مروری بر پژوهش های انجام شده
۴	۶-۱- شیوه پژوهش
۵	فصل دوم
۵	شرح حال فردوس و اهمیت شاهنامه
۵	۱-۲- نام و مشخصات شاعر
۷	۲-۲- فردوسی و زبان فارسی
۸	۳-۲- بیان دیدگاه ها:
۸	۴-۲- شاهنامه و هویت ملی
۱۰	۵-۲- هنر فردوسی
۱۵	فصل سوم
۱۵	تعریف علم معانی ، ایجاز ، اطناب ، نقد و بررسی برداشت های مختلف
۱۵	۱-۳- تعریف علم معانی
۱۹	۲-۳- جایگاه اطناب ، ایجاز و مساوات در کتب بلاغی
۲۱	۳-۳- اطناب و ایجاز از نظر علم معانی
۲۲	۴-۳- معانی لغوی و اصطلاحی ایجاز
۲۴	۵-۳- ایجاز حذف
۲۵	۶-۳- تعریف ایجاز قصر
۲۶	۷-۳- تفاوت ایجاز حذف و قصر:

۲۶ ۳-۸-تعریف اطناب
۳۱ فصل چهارم
۳۱ شواهد و نمونه های ایجاز و اطناب
۳۱ ۴-۱-ایجاز حذف
۳۹ ۴-۲-ایجاز قصر
۴۵ ۴-۳-ایجاز در تصاویر شاهنامه
۴۶ ۴-۳-۱-الف - تصویرهای زبانی
۵۱ ۴-۳-۲-ب) تصویرهای مجازی:
۵۶ ۴-۴-ایجاز در آرایه های شاهنامه
۵۷ ۴-۴-۱-ایجاز در تشبیهات شاهنامه
۶۱ ۴-۴-۲-ایجاز در استعارات شاهنامه
۶۳ ۴-۴-۳-ایجاز در مجازهای شاهنامه
۶۵ ۴-۵-ایجاز در براعت استهلال
۷۲ ۴-۶-ایجاز در شتاب و حرکت
۷۳ ۴-۶-۱-الف) کاربرد واژگان در مفهوم سرعت و شتاب
۷۵ ۴-۶-۲-ب) روایت شاهنامه از نظر طول مدت یا دیرش:
۷۹ ۴-۷-ایجاز در اطناب
۸۴ ۴-۸-زبان عقیف و پاک فردوسی
۸۶ ۴-۹-اطناب
۱۶ ۴-۹-۱-تتمیم
۱۱ ۴-۹-۲-تکمیل
۹۰ ۴-۹-۳-اعتراض یا حشو ملیح
۹۳ ۴-۹-۴-تکرار
۹۳ ۴-۹-۴-۱-الف): تکرار مستقیم لفظ:
۹۷ ۴-۹-۴-۲-ب): تکرار غیر مستقیم:

م

۹۹۴-۹-۵-ذکر خاص پس از عام
۱۰۱۴-۹-۶-ایضاح پس از ابهام یا توشیح
۱۰۳۴-۹-۷-ایغال
۱۰۵۴-۹-۸-تذییل
۱۰۷۴-۹-۹-اطناب در اطناب
۱۱۰۴-۹-۱۰-محتوای اطناب در شاهنامه
۱۲۱ فصل پنجم
۱۲۱ نتیجه گیری و پیشنهادها
۱۲۱ ۱-۵ نتیجه گیری
۱۲۲ ۲-۵ پیشنهادها

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱- تعریف مساله و اهمیت پژوهشی آن

علم معانی یا در مفهوم کلی تر، بلاغت دانشی است که در آن درونی ترین و سرشتی ترین کاربردهای زیباشناختی سخن بررسی می شود که در نگاه نخستین، فراچشم نمی آیند.

علم معانی را زیربنا و شالوده ی اساسی سخن می دانند زیرا به تبیین جهان بینی و اندیشه های درونی شاعر می پردازد. جابجایی عناصر جمله، ایجاز و اطناب ها و مفاهیم مستتر در ظاهر کلام، همه در ارتباط با لایه های درونی سخن و ترجمان ذهن گوینده است. علاوه بر این توجه به وجوه مختلف معانی در واقع، ایجاز و اطناب، حذف و قصر و ... علاوه بر اینکه ریشه در قریحه ذاتی و بلاغت فطری صاحب اثر دارد، بیانگر مهارت وی در تشخیص موثرترین و گویاترین وجه سخن است.

بحث «اطناب و ایجاز و مساوات» یکی از مباحث مهم کتب معانی است که از دیرباز مورد توجه علمای علم بلاغت بوده است، به گونه ای که برخی بلاغت را در شناخت مواضع ایجاز، اطناب و بهره گیری هنرمندانه ی آن در کلام منحصر می دانند.

درباره ی ارزش های زیباشناسی متون ادبی در حوزه های نقد ادبی و بخش هایی از علوم بلاغی شامل بیان و بدیع تحقیقات گستردهای انجام شده است ولی درباره ی زیباشناسی این متون بر پایه ی دانش معانی تحقیقات گسترده و جامعی انجام نشده است.

آنچه تاکنون در حوزه ی شاهنامه نیز پژوهش شده است کمترین سهم به بیان اعجاز و عظمت زیبایی های بلاغی این شاهکار بزرگ اختصاص دارد.

در این اثر بزرگ، که زاده ی طبع و نبوغ هنری استاد طوس می باشد، تمام رمز و رازهایی که کلام بلیغ بر آن مبتنی است، در آن مشاهده می شود. همه جا کلام او مطابق با مقتضای حال و مقام بیان شده و ایجاز و اطناب به گونه ای سخت سنجیده در موضع خاص خود به کار رفته است.

سخن گفتن درباره ی شاهنامه که در نخستین داوری، با نظر به عظمت قرآن کریم آن را قرآن عجم نامیده اند» (ابن اثیر، بی تا: ۶۳۷/۲) کاری بس دشوار است اما دشواری کار تنها این نبود. بر سر راه این پژوهش دو مشکل عمده وجود داشت. اولین مشکل مربوط به تناقض گویی ها و تشتت آرا و اختلاف نظر نویسندگان این علم در تعاریف و نمونه هایی است که ارائه داده اند و مشکل دوم، کمبود منابع است. هم از این جهت که نویسندگان و محققان کمتر به این مقوله پرداخته اند و منابع دست اول زیادی نیز وجود ندارد و این منابع اندک و محدود هم در کتابخانه ها یافت نمی شود. به دلیل حجم زیاد شاهنامه و اینکه اوج سخن و بلاغت فردوسی در بخش حماسه است این پژوهش به جست و جوی انواع ایجاز و اطناب و شیوه های ایجاد ایجاز و اطناب و معانی ضمنی آن با تاکید بر بخش پهلوانی شاهنامه می پردازد. همچنین این پژوهش بر آن است ضمن ارائه ی نظریات گوناگون و نشان دادن تناقض گویی ها و تشتت آرا و بررسی و نقد آنها به سوالات پژوهش پاسخ دهد.

ضمناً در آوردن ارجاعات ابیات، عدداز سمت راست به ترتیب نمایانگر شماره جلد، صفحه و بیت بر اساس شاهنامه چاپ مسکو می باشد.

۲-۱- پرسش های پژوهش

- ۱- در شاهنامه ایجاز بیشتر به کار رفته یا اطناب؟
- ۲- اطناب های شاهنامه بیشتر بر پایه ی محور عمودی شکل می گیرند یا محور افقی؟
- ۳- فضای داستان در ایجاز و اطناب چه تاثیری دارد؟
- ۴- آیا فردوسی ایجاز و اطناب ها را آگاهانه به کار برده است؟

۵- می توان با تأمل در شاهکارهای زبان وادبیات فارسی، مقدمات نوشتن دانش معانی مختص زبان فارسی را فراهم کرد؟

1-3 فرضیه های پژوهش

- ۱- به نظر می رسد ایجاز در شاهنامه بیشتر از اطناب به کار رفته است.
- ۲- اطناب های شاهنامه بیشتر در محور عمودی شکل می گیرند.
- ۳- فضای داستان در ایجاز شاهنامه نقش مهمی دارد و گاهی به دلیل سرعت بخشیدن به داستان و یا نشان دادن شتاب و سرعت از ایجاز بهره می گیرد و یادگر صحنه های عاشقانه به دلیل عفت کلام سخنپردوسی با ایجاز بیان می شود.
- ۴- فردوسی در پرداختن داستان ها ایجاز و اطناب را بسیار سنجیده در موضع خاص خود با توجه به جریان داستان از لحاظ زمان، مکان و ... به کار می برد.
- ۵- منابع علم معانی درهر زبانی، شاهکارهای ادبی آن زبان است.

1-4- اهداف پژوهش

پرداختن به جزئیات زبان شاهنامه، از اهمیت بسزایی برخوردار است زیرا در زیباشناسی این شاهکار ادبی بر پایه ی دانش معانی تاکنون تحقیقات جامع و گسترده ای انجام نشده است.

هدف از این پژوهش، کمک به غنای علم معانی، شناخت جایگاه ایجاز و اطناب در شاهنامه و تعیین میزان هنرمندی فردوسی در حوزه بلاغت و رسایی کلام است.

1-5- مروری بر پژوهش های انجام شده

با توجه به تحقیقات انجام شده در پایگاههای اینترنتی در زمینه اطناب و ایجاز در شاهنامه پایان نامه ای کار نشده است.

مواردی که یافت شد:

- ۱- «نظری جدید درباره ی اطناب و بررسی عملی این نظر در داستان رستم و اسفندیار» از داریوش ذوالفقاری است که در آن به معنی ضمنی اطناب در داستان رستم و اسفندیار پرداخته است و این گونه بیان می کند که همه ی موارد اطناب در این داستان دارای معنی ضمنی هستند و در اثرگذاری داستان بسیار کارسازند.
- ۲- مقاله ای با عنوان «اطناب شیوه موثر بیان در شعر فروغ فرخزاد» که نویسنده در سه بخش، خودنمایی اطناب را در شعر فروغ نشان می دهد. در بخش اول تکرار و

اغراض آن را با مشخصاتی چون تحسر، عصیان و ... بیان می کند. در بخش دوم علاوه بر تکرار انواع اطناب را با ذکر نمونه بررسی می کند و در بخش نهایی به معانی مختلف آن از نظر تشبیه، نفاق، تعظیم و ... همراه با ذکر نمونه هایی می پردازد.

۳- پایان نامه ای با عنوان «جلوه های معانی و بیان در بخش پهلوانی شاهنامه» از جواد ستاری. به بررسی برخی از شاخه های دانش معانی پرداخته است، سپس نمونه ها و شواهد را از بخش پهلوانی شاهنامه ذکر کرده است. آنگاه مقصود هریک از گونه های صور خیال در علم بیان از حیث لغوی و اصطلاحی با ذکر اقسام هریک به جز تشبیه آورده است.

۴- «بررسی مفهوم سرعت نثر و ارتباط آن با ایجاز و اطناب با نگاهی به مرزبان نامه» نرگس اعتمادی دانشگاه شیراز ۱۳۸۸.

۱-۶- شیبوه پژوهش

این پژوهش مطابق شیوه معمول پژوهش های علوم انسانی، مبتنی بر روش کتابخانه ای و فیش برداری صورت گرفته است که در این پژوهش از نرم افزار نور، مقالات، نشریات، و بحث و تبادل نظر با اساتید دانشگاه استفاده شده است.